

5. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред.: Л. Гентош, О. Кісь. – Л. : ВНТЛ-Класика, 2003.
6. Керівництво Української асоціації дослідників жіночої історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.womenhistory.org.ua>.
7. Пушкарьова Н. Від «Жіночих студій» до «Гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії / Н. Пушкарьова // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. – Л. : ВНТЛ-Класика, 2003. – С. 15–45.
8. Пушкарева Н. Л. Устная история и гендерная история: сближение и перспективы развития / Н. Л. Пушкарева // Общественные науки и современность. – 2012. – № 1. – С. 168–176.
9. Пушкарева Н. Л. Складывание научного направления «Женская и гендерная история России» и перспективы единого поискового ресурса / Н. Л. Пушкарева, А. В. Малашкин // Социальная история. – 2013. – Вып. 1 (1). – С. 14–21.
10. Репина Л. П. Женщины и мужчины в истории : Новая картина европейского прошлого. Очерки. Хрестоматия [Електронний ресурс] / Л. П. Репина. – М. : РОССПЭН, 2002. – 352 с. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/17_r/ep/ina_00.htm.
11. Грушевська К. Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві / К. Грушевська // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1929. – Вип. 1. – С. 24–33.
12. Шашина Е. Б. История женщин в США в XX веке (краткий обзор) / Е. Б. Шашина // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 144–150.
13. Бок Г. История, история женщин, история полов / Г. Бок // Thesis. – 1994. – Вып. 6. – С. 170–200.
14. Lerner G. New approaches to the study of women in American History / G. Lerner // Journal of Social History. – 1969. – № 3 (1). – P. 53–62.
15. Koontz C. Becoming Visible : Women in European History / R. Bridenthal, C. Koontz. – Boston, 1977.
16. Hausen K. Frauen suchen ihre Geschichte. Historische Studien zum 19 und 20. Jahrhundert / K. Hausen. – Munchen, 1983. – 276 s.
17. Perrot M. Une histoire des femmes est-elle possible? / M. Perrot. – Paris, 1984. – 227 p.
18. Дюби Ж. Рассказывая историю женщин / Ж. Дюби, М. Перро // История женщин на Западе : в 5 т. – СПб., 2005. – Т. 1. – С. 10–11.

Одержано редакцією 12.01.2015

Прийнято до публікації 13.02.2015

Аннотація. *Драч О.А. Становление научного направления «истории женщин» на Западе: достижения и перспективы.* Проанализировано становление женских студий как научного направления историописания на Западе. Основное внимание обращено на факторы, обусловившие появление истории женщин, процесс институционализации научного направления, дискуссии ученых о подходах и задачах женских исследований.

Ключевые слова: *история женщин, женские студии, исследователи женской истории, гендерная история.*

Summary. *Drach O.O. The scientific formation of the Women History in the West: achievements and perspectives.* The article investigates the problem of forming the History of Women as a special historical branch in the Western European historiography. The research focuses on the development on the Western historiography during the period of its forming. The main attention is paid to the tasks, problems and achievements of new social historians to the key problems of Women history. The author pointed out that during the last decade of 19th century the development of historical science was motivated by the new approaches. Women's studies as a scientific direction transformed into autonomous branch. Nowadays modern historians from Europe and America are interested in Female studies. The author mentioned famous researchers as N. Rose, K. Grushevskaya, B. Smith. Educational programs are popularized among the researchers and institutions for providing the strong international relations, political and cultural cooperation. The author comes to the conclusion that nowadays Women studies are important and perspective direction of historical research for modern Ukrainian historians.

Key words: *Women history, Female studies, researchers, gender.*

УДК 930:273.1:929

С. Ю. Мілютін

ІКОНОБОРСЬКИЙ ЕДИКТ ЛЬВА III У РОСІЙСЬКОМУ ВІЗАНТИСЗНАВСТВІ

Анотація. У статті автор комплексно аналізує підходи, що сформувалися у російському візантієзнавстві з XIX по XXI ст., у вивченні першого періоду іконоборства та проблеми визначення причин введення іконоборського едикту Льва III Ісавра. У дослідженні автор приходить висновку, що причини іконоборського конфлікту потрібно шукати не в економічних чи політичних мотивах імператорів-іконоборців, а в христологічній та доктринально-богословській площині.

Ключові слова: *іконоборство, Лев III Ісавр, ікона, догмати, едикт, ересь, іслам, павликяни, Костянтин V, християнство, церква.*

Постановка проблеми. Періодично християнство у Візантії зіштовхувалося із різними ідейними нашаруваннями, котрі трансформувалися в інтелектуальні дебати, а іноді коли синоди та собори не могли вирішити релігійні протиріччя переходили у відкриту військову боротьбу. Дослідження візантійського іконоборства завжди викликало певні труднощі в істориків, здебільшого це пояснюється станом джерельної бази, як відомо праці іконоборців практично не збереглися і дійшли до нас тільки у фрагментарному вигляді, або у полемічних творах своїх ідейних супротивників, але незважаючи на це, вивчення явища іконоборського руху продовжує приваблювати увагу істориків. Іконоборство сколихнуло Візантію у VIII ст. і викликало, між противниками та прихильниками вшанування ікон, довгу інтелектуальну боротьбу, котра дуже швидко трансформувалася у збройне протистояння. В історичній науці сформувалося ряд концепцій щодо природи іконоборства та причин, що викликали це соціокультурне явище, деякі із концепцій не витримали випробування часом й через слабку доказову базу, зникли із сторінок наукових праць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом у Росії почали з'являтися новітні публікації присвячені феномену іконоборства, зокрема дослідження В. Баранова, охоплює філософську сторону ідеології іконоборського руху, також слід відмітити дисертаційне дослідження К. Томані присвячене внутрішній політиці Костянтина V Копроніма, що охоплює перший етап іконоборської боротьби і незважаючи на свій дещо комплікативний характер є проявом компетентного підходу дослідника до висвітлення такої неоднозначної та складної теми.

Мета – комплексно проаналізувати підходи, що сформувалися в російському візантієзнавстві щодо мотивів Льва III Ісавра у запровадженні іконоборського едикту на території Візантійської імперії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо в європейській історичній науці інтерес до візантійського іконоборства проявився під час релігійних війн між протестантами та католиками у XVI–XVII ст. і не виходив за рамки обміну взаємних образ та звинувачень. В епоху просвітництва об'єктивності у дослідженнях не додалося, Ш. Монтеск'є та Е. Гіббон відкрито симпатизували іконоборцям та не втрачали нагоди висміяти прихильників вшанування ікон на сторінках своїх праць. Підхід до трактовки іконоборського руху дещо змінився у працях Ф. Шлоссера, німецький дослідник, як і його попередники, вважав вшанування ікон, відхиленням від християнських канонів, що було наповнене містичними забобонами звертаючи увагу на те, що в такому вигляді вшанування ікон цілком відповідало настроям народних мас. Іконоборство, Ф. Шлоссер вважав штучною концепцією, яку імператор намагався нав'язати народу та церковній ієрархії.

У російській історичній науці цю думку підхопив П. Кудрявцев, історик розвивав ідеї своїх європейських колег та рухався у фарватері ідей, що зображали іконоборців реформаторами, а народ фанатичним поборником традицій вшанування ікон та інтелектуально відсталим натовпом. У другій половині XIX ст. підхід до вивчення іконоборства починає повільно змінюватися й переходить у площину вивчення проблем релігійного, політичного, економічного та соціального характеру. Ф. Успенський, як відомо зробив величезний вклад у вивчення історії Візантії та становлення російського візантієзнавства. Проблема іконоборства викликала посилену увагу дослідника. Історик покладаючись на джерельну базу, а особливо «Хронографію» Феофана Сповідника, зробив ряд спірних висновків щодо мотивів Льва III Ісавра стосовно введення іконоборського едикту. У першу чергу Ф. Успенський робить акцент на промусульманську політику імператора, боцїмто Лев III копіював ідеї своїх сусідів у боротьбі проти вшанування святих ікон. У будь-якому випадку, наголошує історик, прізвисько «мусульманствующий» присвоєне Льву III Ісавру сучасниками, повинно мати під собою пояснення не у його зовнішній політиці, котра нанесла мусульманам значної шкоди, а в його настроях та в характерних переконаннях [1, 578].

Російський історик православ'я В. Болотов та сучасник Ф. Успенського зробив висновок, що іконоборство, від попередніх єретичних концепцій, відрізняє проблематика богословського питання, у даному випадку його суть була зрозуміла звичайним людям, які не обтяжували себе богословськими теоріями, що у своїй перспективі повинно було викликати велике незадоволення серед широких народних мас.

В. Болотов заперечував той факт, що Лев III міг копіювати мусульманську політику щодо вшанування святих ікон і аж ніяк не міг проводити за допомогою введення іконоборського едикту місіонерську політику [2, 582].

Історик християнської церкви М. Поснов, поділяв погляди свого попередника В. Болотова щодо помилковості мусульманського походження іконоборства й стверджував, що іконоборство, як ідейно-світоглядне явище, має глибокі коріння, як і вшанування ікон. У період становлення християнської церкви, сакральні зображення відігравали символічний характер, але в IV–V ст. спостерігається перехід до історичної іконографії. Зростаюча популярність ікон викликала значні протести, вони особливо посилювалися у тих випадках, коли вшанування образів набувало рис ідолопоклонства та супроводжувалося містичними забобонами [3, 455].

М. Поснов наводить приклади іконоборської політики у Західній Європі. На заході також можна знайти приклади ворожого відношення до вшанування ікон, зокрема постановою Ельвирського собору зазначалося: «прийнято, щоб живопису в церквах не було і щоб не служило предметом поклоніння те, що зображується на стінах» [3, 456].

Крім того, дослідник із осторогою ставиться до теорії, що іконоборство виникло в середовищі християнських сект павликіан, монтаністів та новаціан, пояснюючи це тим, що такі запозичення просто не могли мати місця через негативне відношення імператора та церковної верхівки до єретиків. У праці М. Поснова можна знайти такі рядки: «Для східного мистецтва, зокрема сирійського і частково коптського, властива ворожість щодо зображення антропоморфних фігур, воно обмежувалося символічним орнаментом». Із цього відрізка можна зробити висновок, що його автор, незважаючи на неприйняття теорії походження іконоборства у середовищі єретиків не виключає, що рух проти вшанування ікон міг зародитися в східних землях імперії.

Б. Меліоранський, як і його попередники у дослідженні історії церкви, вважає, що іконоборський едикт не був примхою імператорів-іконоборців, а викликаний нагальною потребою в очищенні християнства від стереотипів та забобонів пов'язаних із вшануванням ікон. Крім того дослідник ставить під сумнів, що головною причиною такої довготривалої боротьби могла стати дискусія навколо старообрядства та фанатичного вшанування ікон, скоріше за все, наголошує Б. Меліоранський, проблематика протиріч була більш глибокою та знаходилася у площині христологічної філософії іконоборства, як ідейно-інтелектуальної спроби осягнення релігійних догматів.

Мистецтвознавець Н. Кондаков зупинив свою увагу на більш пізньому етапі історії іконоборства та критикував імператора Костянтина V Копроніма й стверджував, що доктрина іконоборства знайшла підтримку тільки в середовищі армії, частини чиновницького апарату та церковної верхівки. Вчений також вважає, що іконоборство стало причиною зниження загального рівня культури, через надмірну активність армії, внутрішні міграції, а головне стимулювання владою невігластва та знищення інтелектуальних центрів, роль, яких в першу чергу відігравали монастирі. Що стосується мистецтва, наголошував дослідник, іконоборство внесло тільки варварство. Така радикальна позиція Н. Кондакова та його численних послідовників, відносно іконоборства, зумовлена їх науковими інтересами, а саме історією іконописання та мимовільним отождношенням її із розвитком культури.

На рубежі XIX–XX ст. проблема дослідження іконоборства та його причин продовжувала приваблювати нових дослідників. У Західній Європі з'явилися нові праці, які викликали запитання, щодо об'єктивності їх авторів. У той час імператорів-іконоборців почали вважати своєрідними провідниками секуляризації.

Перший комплексний підхід до вивчення іконоборства спробував реалізувати А. Васильєв. Він, як і М. Поснов, робить висновок, що іконоборство має більш глибоке коріння, ніж вважають окремі дослідники. Відразу, як в IV ст. християнство отримало статус офіційної державної релігії, приміщення церкви почало прикрашатися іконами. Церковний історик IV ст. Євсей Кесарійський називає вшанування ікон, зображення апостолів та богоматері «язичницьким звичаєм» [4, 187].

Крім того, історик переконливо доводить, що іконоборські ідеї мали прояви на теренах Західної Європи. Зокрема інтерес для дослідників являє собою лист папи римського Григорія I Великого до марсельського єпископа, котрий наказав у підзвітних йому церквах розбити й викинути всі ікони. Папа, похваливши його за ентузіазм, заявив те, що створене людською рукою, не може бути предметом для поклоніння, разом з тим критикував єпископа за те, що він розбив ікони, позбавивши людей історичної освіти, людей неграмотних, «які, дивлячись деякою мірою на стіни, могли прочитати те, чого вони не мають змоги прочитати в рукописах». В іншому листі, адресованому тому ж єпископу,

Григорій I писав: «За те, що ти заборонив вшановувати ікони, ми тебе хвалимо, а за те, що розбив, засуджуємо... Одна справа поклонитися картині, інша справа за допомогою картини пізнавати те, чому повинен поклонитися» [4, 188].

Аналізуючи події, що посприяли виходу іконоборського едикту Льва III Ісавра, А. Васильєв приходить висновку, що вшанування ікон у Візантії досягло великих масштабів. Іконами із зображенням Ісуса Христа, Богоматері, святих та популярних біблійних сцен рясно прикрашали стіни храмів. Зображення в церквах являли собою мозаїку, фреску або різьбу на слонової кістці, дереві чи бронзі. Невеликі зображення знаходили відображення в рукописах – мініатюрах. Особливо шанувалися так звані нерукотворні ікони, зроблені за переконаннями віруючих без утручання людини та наділені чудотворною силою. Ікона масово проникає в домашній побут: інколи ікони святих обиралися в якості вихователів дітей; виткані зображення святих прикрашали парадні костюми візантійської аристократії. Є відомості, що тога одного із сенаторів була виткана зображеннями із Нового завіту та ілюструвала життєвий шлях Ісуса Христа. Часто люди сприймали поклоніння іконам занадто буквально, поклонялися не тому образу, що зображала ікона, а самій іконі [4, 189].

Історик незважаючи на розвінчання окремих історіографічних та методологічних помилок своїх колег не дав чіткої відповіді на питання щодо причин, які підштовхнули Льва III до рішення видати іконоборський едикт, а лише зауважив, що імператори-іконоборці діяли не по своїм особистим чи династичним мотивам, а після виваженого і глибокого аналізу, з повним розумінням суспільних потреб [4, 185]. К. Успенський започаткував нову ідейну концепцію в трактуванні візантійського іконоборства, історик переводив увагу з іконоборства на політику уряду проти посилення та зростання впливу монастирського землеволодіння. Він зауважував: «Як ми побачимо внаслідок, виступу уряду Льва III із самого початку в своїй основі іконоборство було спрямоване проти монастирів, котрі зайняли в імперії у VIII ст. нетипово високе становище. Воно не мало у своїй основі релігійного характеру. Але монахи, котрі були носіями монастирського феодалізму і зазнавали утисків від центральної влади, були надзвичайно зацікавлені, щоб перетягнути конфлікт у богословську площину, намагаючись таким чином знайти в діяльності уряду боговідступництво та єресь, щоб дискредитувати імператора та підірвати до нього довіру із боку суспільства».

Зважаючи на панування у СРСР, формаційного підходу та трактування практично всіх історичних процесів через призму економічного детермінізму, теорія К. Успенського набула великої популярності, що призвело в майбутньому до дублювання висновків його праці у дослідженнях наступних поколінь радянських істориків.

Але відомі поодинокі виключення, зокрема С. Сказкін наголошував, безумовно, конфіскація монастирських земель у непокірних імператорській волі монастирів мала місце. Проте це були поодинокі випадки, які не дають підстав говорити про систематичні спроби секуляризації церковного майна. Навпаки під час полеміки із своїми опонентами, противники вшанування ікон наголошують, про те, що монахи «весь свій час присвячують не пастирській діяльності, а обробці монастирських земельних наділів». Крім того, значна частина монастирських володінь у Малій Азії та на Балканах перебувала в розорених війною місцевостях й уряд Льва III не знав, що робити з великими площами необробленої землі [5, 53].

Значний вплив на вивчення феномену іконоборства здійснив Г. Острогорський, безсумнівно один із найвидатніших дослідників історії Візантії свого часу. Він народився у Російській імперії, але після революційних подій емігрував закордон. Вивчав візантієзнавство у Сорбонні, де його вчителями були Ш. Діллє, Г. Міле та Ж. Руйяр. В останні два роки навчання Г. Острогорський зацікавився дослідженням візантійського іконоборства. Для перших його праць властивий акцент на проблемах христологічного та світоглядного характеру. Дослідник висловлює занепокоєння тим, що окремі історики нехтують христологічною проблематикою і акцентують свою увагу на політичних і економічних аспектах іконоборства. В окремих своїх статтях дослідник звертає увагу на проблему цезарепаїзму та стверджує, що дана концепція мала особливе втілення під час іконоборської боротьби у Візантії, але у свою чергу має більш глибокі коріння, відродженні Юстиніаном і започатковані ще в еллінській адміністративно-правовій практиці.

З плином часу погляди Г. Острогорського на причини походження іконоборства зазнали змін, дослідник робить акцент на те, що коріння релігійного конфлікту потрібно шукати на сході імперії. Історик робить висновок, що навіть у церковному середовищі були присутні іконоборські настрої відповідно до яких християнство, як винятково духовна

релігія не допускала вшанування ікон. Особливо сильно такі настрої були в східних провінціях імперії де на той час продовжували існувати залишки монофізичства та поширювалася павлікянська єресь [6, 220]. Г. Острогорський робить висновок, що іконоборство зародилося у східних землях імперії від своєрідного симбіозу прагнень до чистої духовності християнської релігії з ученням вороже налаштованих стосовно вшанування ікон сектантів, а також під впливом нехристиянських релігій: іудаїзму та особливо ісламу [6, 221].

Радянський історик М. Левченко, котрий був сучасником Г. Острогорського, наголошував: іконоборство це боротьба імператорського самодержавства проти відцентрованих політичних тенденцій духовенства, особливо монахів, окремих представників знаті та революційно налаштованих народних мас [7, 119]. Дослідник стверджує, що ікони не були об'єктом боротьби, а тільки приводом для ідентифікації власних економічних та політичних інтересів у боротьбі за владу і відповідно володіння засобами виробництва. Вульгарні концепції у праці М. Левченка на цьому не закінчилися і він розвинув давно забуту місіонерську теорію, щодо походження іконоборства, мотивуючи це тим, що павлікянство та іслам почали проникати у візантійське суспільство й імператор буцімто не маючи ніякого іншого виходу із ситуації, розпочав наступ проти прихильників вшанування ікон. Зважаючи на слабку доказову базу, остання концепція не знайшла великої підтримки серед радянських істориків.

Теорія щодо економічних причин іконоборства та едикту Льва III у середовищі російських візантологів вперше отримала втілення у праці К. Успенського й була запозичена більшістю дослідників, які так чи інакше у своїх працях звертали увагу на проблему іконоборства, серед них вже згаданий М. Левченко, Е. Космінський, Б. Горянов, М. Сюзюмов. Останній також вважав, що причиною іконоборської політики ісаврійської династії є економічні фактори, але критикував К. Успенського, за некритичну роботу з джерелами, економічний матеріалізм та схематичний розгляд проблеми. Як лаконічно зазначав М. Сюзюмов: «радянська візантиністка розвивається під впливом марксистсько-ленінської методології, що в свою чергу дає можливість отримати принципово нову інтерпретацію» [8, с. 219].

Зважаючи на політичну та методологічну заангажованість радянських істориків, що намагалися досліджувати явище іконоборства, але при цьому обмежуючись тільки його економічною складовою, центр вивчення цієї проблеми перемістився у середовище російських візантиністів, що перебували в еміграції. І це не дивно, закордоном працювали А. Васильєв та Г. Острогорський, а крім них ще І. Мейендорф, Л. Успенський, Г. Флоровський. Нова генерація істориків принципово відрізнялася від своїх попередників. Усіх трьох окрім інтересу до спільної наукової проблематики об'єднувало заняття богословською практикою, що якісно вплинуло на їхні підходи у вивченні історії Візантії.

Зокрема Іван (Іоанн) Мейендорф, наголошував, що догматичні, богословські та філософські передумови візантійського іконоборства неможливо звести до простого схематизму. Відразу до використання ікон під час богослужіння та поклоніння образам веде свій початок від заборони зображати Бога. Крім того, іконоборство перебувало у діалектичній згоді з платонівським спіритуалізмом, що мав популярність у середовищі греків-християн, чим пояснюється вороже ставлення стосовно використання образів на світанку християнства. Не виникає сумнівів, що іконоборство VIII ст. виникло за ініціативи імператорів та мало політичні причини у контексті боротьби імперії проти ісламу. Переконавання в абсолютній трансцендентності та невидимості Бога й різка полеміка проти християнського «ідолопоклонства» складала значну частину мусульманської антивізантійської пропаганди. Імператори Лев III та Костянтин V, як покровителі іконоборської політики запланували «очистити» християнську церкву від «ідолопоклонства», щоб таким чином успішніше протистояти ісламській ідеології [9, 29].

З точки зору православних, іконоборство було рівнозначним запереченню Боготілення. Іконоборський собор, який було зібрано за ініціативи імператора Костянтина V в 754 р., відповів на це звинувачення, наступною постановою, зображення Христа в його людській іпостасі означає або заперечення його Божества, або несторіанське розділення його природи на дві сутності. Як результат чвари продовжувалися понад століття, головним чином навколо христологічних аспектів християнства [9, 30]. Концепція І. Мейендорфа відродила окремі риси теорії Ф. Успенського та Г. Острогорського, відносно мусульманського походження іконоборства. Слід об'єктивно сказати, що висновки дослідника більше ґрунтуються на інтуїтивних здогадках, а ніж на наявності реальних доказів.

Леонід Успенський критикував більшість дослідників, що займалися проблемою вивчення іконоборського руху, за обмеженість та небажання зрозуміти, що релігія для людей, що жили у VIII ст. була ключовим елементом світогляду. Л. Успенський, як І. Мейендорф стверджував, що причини іконоборського протистояння потрібно шукати в христологічній площині. Іконоборство існувало задовго до того, як представники державної влади стали на його сторону. Воно продовжило існувати після того, як держава вже відмовилася від нього, але й зайняла відверто негативну позицію. Більше того, іконоборство повторюючи свої догматичні помилки повторювалося в історії різних держав, при цьому без будь-якого зв'язку із політичною владою. Незважаючи на таку позицію Л. Успенський, в деякій мірі суперечить своїм висновкам. Крім того, дослідник продовжує теорію Г. Острогорського, звинувачуючи Льва III Ісавра у розвитку ідей цезарепапізму та втручанні імператора в релігійне життя. Але сучасній науці добре відомі приклади коли імператори втручалися в питання віровчення, ось короткий список попередників Льва III, які собі це дозволили: Костянтин I, Феодосій I, Феодосій II, Маркіан, Анастасій I, Юстиніан, Маврикій, Іраклій і частково Філіппік.

Г. Флоровський став автором принципово нового підходу у вивченні іконоборської кризи. У своїй праці дослідник наголошує, що починаючи з XIX ст. іконоборство було прийнято досліджувати в соціально-політичному контексті, а його релігійну сторону трактувати, як щось другорядне. Більшість сучасних вчених вважають, що справжня причина іконоборства знаходиться у богословській сфері. Іконоборський конфлікт був не просто церковним чи обрядовим, а догматичним, що порушували основи православної віри. В іконоборському конфлікті політична боротьба мала у собі богословський підтекст, а цезарепапізм імператорів-іконоборців був своєрідною богословською доктриною. У своїх статтях Г. Флоровський пов'язав богословську доктрину іконоборців із оригінізмом, але висновки вченого ґрунтувалися здебільшого на інтуїтивних відкриттях та мали під собою слабку доказову базу, теорія була піддана критиці Стефаном Геро і на деякий час зникла із наукових праць. Незважаючи на це концепція Г. Флоровського отримала друге життя в новітніх публікаціях.

Після розпаду Радянського Союзу дослідження іконоборського конфлікту та його причин отримало новий, якісний поштовх, історики позбавилися нав'язаного панівною елітою формаційного підходу, отримали можливість досліджувати минуле, а не трактувати його у дусі соціалістичної ідеології. Також до вивчення історії православ'я загалом та іконоборства, як однієї із її складових долучилися діячі церкви.

Серед сучасних дослідників проблематики візантійського іконоборства слід відзначити А. Величка, його праця має дещо еклектичний характер, але має високий професійний рівень виконання та відповідає принципу об'єктивності. Щодо іконоборства історик робить висновок, що специфіка нової ересі в порівнянні з попередніми була у відсутності будь-якої чітко сформованої доктрини. Лише з плином часу необхідні аргументи, зібранні в єдину богословську доктрину, було презентовано на Сьомому вселенському соборі. Як наслідок, сучасники, а разом з тим і дослідники пізнішого періоду почали шукати в іконоборстві сліди свідомого іноземного впливу [10, 29].

У своїх дослідженнях А. Величко, піддає критиці окремі концепції щодо походження іконоборства. Зокрема у його дослідженні можна знайти критику теорії, яка нав'язувалася у радянській історіографії, що презентувала іконоборство, як боротьбу імператора за економічне панування в імперії. Інколи дослідники пов'язують політичний мотив з бажанням імператора Льва III повернути старі політичні позиції, котрі були втрачені в роки придворних переворотів та як наслідок девальвації імператорської влади. Дійсно як відомо, за часів правління імператорів Анастасія II та Феодосія III значна кількість кліриків увійшла до складу політичної еліти імперії зайнявши високі посади [10, 32].

Вважаючи свій статус візантійського імператора, поставленого Богом для управління державою, він не терпів паралельної влади. Однак ледве можливо, що Лев III міг мислити настільки секулярними категоріями. Візантійські імператори взагалі намагалися ініціативно не втручатися у сферу віровчення, якщо їх до цього не підштовхували об'єктивні обставини. Важко уявити, що в умовах війни з арабами, тяжкої ситуації в Італії, необхідності практично на ходу реформувати державне управління, відновлювати народне господарство, Лев III міг задумати реформування церкви [10, 34].

Відносно Льва III та Костянтина V, А. Величко робить висновок, повторюючи слова одного із вчителів Г. Острогорського, – Ш. Ділла: «це були люди благочестиві, віруючі,

освідченні в богословському плані, які щиро турбувалися про очищення церкви від того, що здавалося їм ідолопоклонством» [10, 29].

Неординарну позицію відносно іконоборського протистояння займає В. Лур'є, дослідник вважає, що іконоборство, як христологічне явище має глибоке коріння і мало місце у Візантії задовго до приходу до влади імператорів-іконоборців і було викликане посиленням неканонічних відхилень в обрядовості та християнській догматиці. На початку V ст. починає формуватися специфічно-християнська мова священних зображень, а разом і з нею відповідно культ ікон, початок поширення якого не викликав радикального спротиву церкви, окрім аскетично настроєних монахів чи прихильників філософії платонізму. Кількість ікон зросла в багато разів, а головне вони починають займати одне з найвагоміших місць у народному богослужінні: окремі ікони приваблюють до себе паломників, що швидко викликало чутки про їхні цілющі властивості [11, 413]. Згодом містичні забобони, що панували в середовищі народних мас викликали відповідну реакцію влади.

Остання та найновіша публікація, яка варта уваги у нашому дослідженні це дисертаційна робота В. Баранова, присвячене філософській складовій ідеології візантійського іконоборства, дослідник у своїй праці поєднав ідеї Б. Меліоранського в плані гносеології та Г. Флоровського. У своїй праці автор доводить тезу про збереження платонівської традиції у Візантії до VIII ст., що вплинула на трансформацію в гносеології, онтології, христології та есхатології іконоборства.

Висновки. Тема іконоборського конфлікту представляє велике поле для досліджень. За останні десятиліття спеціалісти здійснили якісний перехід у розумінні цього складного процесу. Історики доби просвітництва та романтизму підходили до вивчення поставленої проблеми маючи вже сформовані погляди, що приносило тільки шкоду для вивчення іконоборства. Довгий час трактування явища іконоборства залежало від позиції дослідників щодо християнства. Прихильники ідей просвітництва вважали іконоборство своєрідною спробою реформації, або інтелектуальним рухом, котрий прагнув очистити світогляд греків від шкідливих забобонів неканонічного характеру. Прихильники романтизму в свою чергу намагалися приписати іконоборству вульгарні та варварські риси, які не завжди відповідали історичним реаліям. Позитивіська історіографічна думка також не могла в повній мірі об'єктивно слідувати висвітленню актуальних наукових проблем пов'язаних із періодом іконоборського конфлікту, через показну відразу до метафізичної тематики. У ХХ ст. російське візантієзнавство переживало складний період, з одного боку на теренах Радянського Союзу воно розвивалася під впливом марксистсько-ленінської методології, а її увага здебільшого була прикута до соціально-економічних питань. З іншого боку російські візантологи в еміграції зробили крок уперед в дослідженні причин іконоборського руху, спочатку еkleктично підходячи до вивчення явища іконоборства, як А. Васильєв, а згодом звернувши увагу в площину христологічних та богословських догматів православної церкви, як це зробили Г. Флоровський, Л. Успенський та І. Мейендорф. На сучасному етапі проблема вивчення причин візантійського іконоборства та мотивів видання імператором іконоборського едикту, залишає багато запитань особливо христологічного та догматичного характеру. Невизначеним залишається також роль мусульманської експансії у розвитку іконоборських ідей на території Візантії, питання також викликає ступінь впливу єпископів із східних фем на рішення Льва III, заборонити вшанування ікон.

Сама особистість першого імператора-іконоборця теж далеко неоднозначна, в історичній науці точиться гостра дискусія відносно того ким все ж таки був Лев III Ісавр, - реформатором, віруючим християнином чи ідеологом цезарепапізму, котрий використав богословські доктринальні проблеми для зміцнення власної політичної влади. Ці та багато інших запитань на сьогодні залишаються невирішеними сучасною наукою.

Список використаної літератури

1. Успенский Ф. И. История Византийской империи. Становление. Смуты. Македонская династия / Ф. И. Успенский. – М. : Астрель, 2011. – 1120 с.
2. Болотов В. В. История Церкви в период Вселенских Соборов / В. В. Болотов. – М. : ПОКОЛЕНИЕ, 2007. – 720 с.
3. Поснов М. Э. История Христианской Церкви / М. Э. Поснов. – Брюссель. : La vie avec Dieu, 1994. – 614 с.
4. Васильев А. А. История Византийской империи. / А. А. Васильев. – СПб. : Алтейя, 2010. – Т. 1. – 510 с.
5. Сказкин С. Д. История Византии / С. Д. Сказкин. – М. : НАУКА, 1967. – 471 с.
6. Острогорский Г. А. История Византийского государства / Г. А. Острогорский. – М. : Сибирская Благо-

- звонниця, 2011. – 895 с.
7. Левченко М. В. История Византии / М. В. Левченко. – М. : ОГИЗ, 1940. – 271 с.
 8. Сюзюмов М. Я. Основные направления историографии истории Византии иконоборческого периода / М. Я. Сюзюмов // Византийский временник. – 1963. – № 22. – С. 199–226.
 9. Мейендорф И. Византийское наследие в Православной Церкви / И. Мейендорф. – К. : Центр православной книги, 2007. – 352 с.
 10. Величко А. М. История Византийских императоров. От Льва III до Михаила III / А. М. Величко. – М. : Вече, 2012. – 416 с.
 11. Лурье В. М. История Византийской философии / В. М. Лурье. – СПб. : Аxiоma, 2006. – 553 с.

Одержано редакцією 13.01.2015

Прийнято до публікації 13.02.2015

Аннотація. Милютин С.Ю. *Иконоборческий эдикт Льва III Исавра в российской византинистике.* В статье автор комплексно анализирует подходы, что сформировались в российской византинистике с XIX по XXI век, в изучении первого периода иконоборчества и проблемы определения причин введения иконоборческого эдикта Льва III Исавра. В исследовании автор приходит к выводам, что причины иконоборческого конфликта нужно искать не в экономических или политических мотивах императоров-иконоборцев, а в христологической и доктринально-богословской плоскости.

Ключевые слова: иконоборчество, Лев III Исавр, икона, догматы, эдикт, ересь, ислам, павликианство, Константин V, христианство, церковь.

Summary. Milyutin S. Y. *Iconoclastic edict of Leo III in the Russian Byzantine studies.* The article comprehensively analyses the approaches that have emerged in Russia in the XIX–XXI century Byzantine studies, in the studies of the first period of iconoclasm and the problems of determining causes of carrying out the iconoclastic edict of Leo III the Isaurian. In the study of motives of emperors-iconoclasts, the author describes the atmosphere in the area of theological and ritual practices prevailing in the Byzantine before interference of Leo III into problems of religious life of the state. Based on material and elaborated deep historiographical analysis the author concludes that Leo III could not persecute personal or dynastic interests during the intervention into Christian doctrine issues, guided by the motives to purify religion from those events and ceremonies, which concerned him of being truly canonical. The author considers it important to provide analysis of pre-revolutionary and Soviet publications and carefully examines the evidence of their conclusions. For a long time, interpretation of the phenomenon of iconoclasm depended on the positions of researchers about Christianity. According to the author, Vasiliev was the first to give comprehensive description of the phenomenon of iconoclasm in the Russian Byzantine studies. After the revolutionary events in Russia, the Soviet Byzantine studies to study the phenomenon of iconoclasm came to schematics and economic determinism, and Russian historians and theologians, who lived and worked abroad, played the main role in the study of iconoclasm.

Key words: iconoclasm, Leo III the Isaurian, icon dogma, edict, heresy, Islam, Pavlikian, Constantine V, christianity, church.

УДК 94(477)«13/15»:930.1(477)«1903/1906»

Ю. М. Михайлюк

«ВИЩИЙ СТАН» ЯК СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ В ОЦІНЦІ ОЛЕКСАНДРИ ЄФИМЕНКО*

Анотація. У статті аналізуються головні підходи О. Єфименко в трактуванні еволюції привілейованого стану українських земель у другій половині XIV – 60-х рр. XVI ст. та його місця в тогочасному суспільстві. Зокрема, з'ясовано специфіку розуміння істориком диференціації привілейованого населення. Особливу увагу в статті приділено розглядові представлених дослідницею визначальних факторів формування правового статусу шляхти. Так само з'ясовано оригінальне сприйняття нею еволюції жінки в тогочасному суспільстві. Розкрито загальне розуміння істориком змін у повсякденному житті української шляхти литовської доби.

Ключові слова: О. Єфименко, історіографія, соціальні процеси, привілейований стан, диференціація шляхти, соціально-правовий статус знаті.

Постановка проблеми. Успішність сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві залежить не лише від нових реалій життя, а й від раціонального викори-

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці ДФФД за конкурсним проектом № Ф67/11791: «Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів: компаративний аналіз»